

Zrínyi Miklós várkapitány és serege hősiek helytállásának és a szigetvári vár ostromának 2016. szeptember 7-én ünnepeljük 450. évfordulóját. Az évforduló alkalmából a horvát parlament és a magyar kormány is Zrínyi Miklós-emlékévvé nyilvánította 2016-ot. Nekünk békésieknek is fontos évszám 1566, bár épp ellenkező előjellel.

Ez az évszám számunkra a török megszállás kezdetét jelentette. A korábban nem túl nagy jelentőségű gyulai vár, Békés megye egyetlen komolyabb erőssége ugyanis abba a sávba esett, ami a politikailag egymáshoz közeledő Habsburg udvart és az erdélyi fejedelemséget egymástól elválasztotta, s így a török számára fontos volt elfoglalása. Békés városának története pedig - a gyulai uradalom egy alközpontjaként - a középkorban összeforrott Gyula sorsával. 1566. július 4-én kezdődött meg Gyula ostroma, Kerecsényi Miklós várkapitány vezényletével 2-3000 katona nézett szembe a tízszeres túlerővel. A török hadat Szulejmán szultán utasítására Pertev pasa vezette. A mintegy tízszeres túlerő, 40 ostromágyú ellenére a várat hősieken védő őrség végül 2 hónap harc után 1566. augusztus 30-án adta fel a várat. Gyula elestével Békés megye korábbi közigazgatási szervezete formailag megszűnt, az elfoglalt területet a törökök közigazgatásilag is átszervezték. A temesvári vilajethez tartozó, addig Aradon működő szandzsák-központ (= régió, szó szerinti jelentése zászló) Gyulára költözött, északi határa a Sebes-, illetve a Hármaskörös volt. Két kisebb közigazgatási egység, a zarándi és a békési náhije (a mai járásokhoz hasonló egység) településeit foglalta magába.

Békési náhije: Békés (központ), Tarcsa, Apáti, Eperjes, Orosháza, Kasza-Perek, Apáca, Kondoros, Szénás, Gerendás, Szentandrás, Szentetornya, Décse, Csorvás, Mezőmgyer, Kígyós, Gyúr, Ege, Bábocska, Tölgy, Gyoma, Endrőd, Halásztelek, Berény, Félhalom, Méhes, Mágor, Bélmgyer, Csaba, Mező-Kétsoprony, Gerla, kamut, Ajtós, Csatár, Dánfok, Vesze, Alabian. (A felsorolásból láthatjuk, hogy 16-17. századi településeink egy része mára eltűnt, beolvadt, neve csak határrészben maradt fenn. Azt is megállapíthatjuk viszont, hogy némelyek jelentősége megnőtt, a nagyságrendek megváltoztak.)

I. (Habsburg) Ferdinánd 1557. évi ezüstdénárja a Kastélyzugból. (A pénzérmék az ásatások legfontosabb korhatározó leletei.)

Békés Gyula elestekor került török uralom alá, de a török adószedők már korábban megjelentek az uralmuk alá vonandó településeken, elkészítették saját adólajstromukat (defterüket). A kincstári jövedelem számontartásának mondhatni nyilvántartási könyvei hasonlóak voltak a jobbágyok szolgáltatásait számbavevő magyar urbáriumokhoz, azzal a különbséggel, hogy nem csupán egy-egy birtok, hanem szandzsákonként az egész birodalom gazdasági erejét feltárták. Így az 1558-as defter szerint városunkban a törökök 200 házat adóztattak meg, melyek átlagot fizettek: „*Békés város, 200 ház, maktú.*” „A leggazdagabb helyek, mint Békés, Csuda-Balla és Szentandrás a szultán birtokai, khászai lettek.” –

írja Karácsonyi János vármegye-monográfiájában. A kincstár saját kezelésében levő területek állami adót fizettek, az adók kíméletlen behajtása természetesen nagy terhet jelentett meggyeink parasztságára nézve. A török adórendszer igen sokféle szolgáltatásból állott. A rendes kincstári adók mellett voltak rendkívüli adók, amelyet azonban szintén rendszeresen kellett fizetni. A kincstári adókhoz tartozott a haradzs (ebből lett harács, harácsol szavunk), amelyet a kapuk után vetettek ki, 1570-ig ez 50 akcese volt. Nagy terhet jelentettek a különféle forgalmi adók (révátkelőhelyeken, vásárokon szedett vámok stb., mindegyik volt Békésen) és a különféle illetékek (kiállított okmányok stb.), ehhez járult még sokféle közmunka is (várépítés, vízi utak karbantartása stb.). Viszont a törökök nem szóltak bele közvetlenül a települések belső életébe, korábbi gazdasági struktúrájába, nem szervezték át erőszakkal vallási közösségeiket sem.

Két dologra ügyeltek fokozottan: a katonai hatalom megtartására és a helyi adók minél teljesebb behajtására.

Agyagpipa a Kastélyzugból

Egy évvel a foglalás után a törökök már részletes összeírást készítettek, ebben nemcsak a lakosokat sorolták fel név szerint, városnegyedekbe és utcákba csoportosítva, hanem az egyéb szolgáltatásokat is részletesen leírták. (Teljes fordítása közreadva: Káldy-Nagy Gyula: A gyulai szandzsák 1567. és 1579. évi összeírása, Békéscsaba 1982.) 1567-ben „*Malom ucca*”, „*Forrószeg ucca*” és „*Bánhid ucca*” szerepel (a gyulai uradalom 1525. évi Szent György napi adójegyzékében ugyanezekkel az utcákkal találkozunk), majd 1579-ben a felsorolás a „*Kastélszeg uccával*” bővült. A 16. században a magyar összeírásokban szerepel még a Hosszúaszó utca. Az „adóalanyokat” ugyanis a korábban bevett szokás szerint írták össze. Így a 16. századi török defterek mahalléi (= kerületei) a települések középkori utcáinak lenyomatai még akkor is, ha ezek lakói és az utcák nevei időközben változtak. (Az utcák állandóságát nem pusztán a hagyományokhoz ragaszkodás motiválta, fontosabb volt ennél az így kiosztott telkek sorrendje, valamint az, hogy az utcák a településeken az egyik hangsúlyos ponttól egy másikig vezettek.)

Patics (ház kiégett agyagtapasztásának darabjai) a kastélyzugi pusztulásrétegből

A 16. századi Békés öt utcájának a neve maradt tehát ránk, és közülük háromnak, a Malomzugnak, a Kastélyzugnak és Bánhidának a helye a belterület fő részeinek és utcáinak neveként máig fennmaradt. (A Hosszúaszó utca a vízfolyásokkal rendkívül tagolt település egyik kiszáradt patakjának egyik vagy mindkét partján állt, a Forrószeg utca pedig talán a Fehér-Körös bal partján.) Az utcák nevüket jelentős épületekről (lásd Kastélszeg utca, Malom utca), templomok védőszentjeiről, távolabbi helyekre vezető utakról, népcsoportokról, első birtokosról, földrajzi jelenségről stb. kapták. Érdeemes egy kicsit megállnunk a Kastélszeg elnevezésnél, melyről a millennium idején Békés vármegye történetét megíró kiváló kutatónk, Karácsonyi János így ír: „A Maróthyak kedvelték Békést és az ő idejükben a város hatalmasan emelkedett. A városon kívül, a két Körös torkolatától kissé északra, a mai Kastélyzugban Kastélyt építettek.” (Megállapításában az Országos Levéltárban található Dl. 16811. számú oklevélre hivatkozik.) Gyakori eset volt, hogy korábban önálló falvak a városok növekedése folytán annak részei lettek, de nevüket utca vagy városrész elnevezéseként megőrizték (lásd Bánhida, mely korábbi iratban önálló településként szerepel, nevét pedig valószínűleg a birtokló Maróthy báni családról nyerte.).

Nagyon fontos adat, hogy a defterben hídvámot is említenek, mert, bár korábban sokszor fordul elő vámra vonatkozó utalás, nem dönthető el, hogy hídvámról vagy vásárvámról van-e szó. A defter adata mindenestre egyértelműen jelzi, hogy ekkor már biztosan épített hídja volt városunknak. Fontos adat Békés jelentőségére nézve a heti piac és az évenként kétszeri országos vásár említése is, az akkor szedni szokott csuha posztó, marha- és báránybőr és egyebek vámjövendelmével. A 16. századi összeírásokból értesülhetünk arról is, hogy a Fehér-Körös mellett feküdt Fábíanfokán és mellett

16. századi edényfedő (Kastélyzug)

te fontos szénagyűjtő hely, kaszáló terület el.

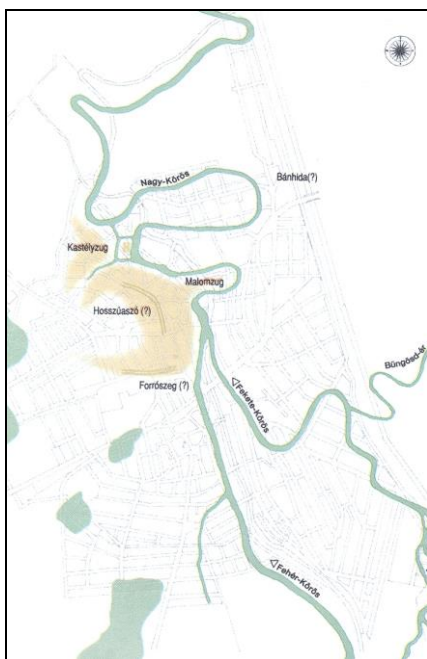
Békés két malmáról is hallunk: az egyik „a nevezett város földjén a Kerecsén László-féle malmok, ház: 2, kerék: 8.” Helyét is megtudhatjuk: „Az említett malmok egy gáton, két egymással szemközti házban vannak. A Körös folyón levő, a nevezett malmokhoz tartozó sziget, amely a közútig megy és a túlsó oldalán levő, a malmokhoz tartozó üres hely, amely a

kertekig megy és a malmokhoz tartozó halászhelyekkel, melyek régóta a nevezett malmokhoz tartoznak.” A másik malom „a nevezett városban a Kerecsén László-féle malmokból lett egyházi alapítvány, ház: 1, kerék: 2.”

Vasszekerce (Kastélyzug)

biztos: a török uralom megerősödése nem járt együtt az itt élő lakosság összetételének jelentős arányú megváltozásával, még kevésbé a népesség megszűnésével vagy elvándorlásával. Látható, hogy az 1567. és 1579. évi összeírásokban a családnevek nagyrészt azonosak, a lakosság meghatározó eleme mindvégig a magyar volt. Az Alföld középkori településeit kutató Blazovich László (Városok az Alföldön a 14-16. században, 2002.) az akkori életről így ír: „Békés két malmával (az egyik 6 majd 8 kövű a másik 2 kövű), vásárával, piacával és hídvámjával, amelyek külön tételként szerepelnek a defterben, a 14-16. században mozgalmas, lüktető életű város volt.”

Békés a 16. században
(rajzolta Kratochwill Mátyás)

Az adatokból a város népességére is megpróbálhatunk következtetni, 1563-ban pl. 515 család lakta (ez magasan a legtöbb a megyei településeket tekintve, még Gyula – 200 család – is kevesebb), ez családonként átlag öt főt számolva 2575 főt sejtet. Érdekes lenne a Káldy-Nagy Gyula fentebb említett kiadványában felsorolt családneveket a mai békési nevekkel összevetni, azonban erre jelen írásunkban sem helyünk, sem lehetőségünk nincsen. (Ajánljuk azonban mindenkinek, aki családjá gyökereire kíváncsi.) Egy dolog

Nem kétséges, hogy a törökök birtokukba vették a Kastélyt is, és vagy maguk készítettek palánkot, vagy a korábbi védműveket javították ki. Mindenesetre ez 1579. előtt már megtörtént, hiszen a defterben szerepel a nyilván ennek helyére utaló „Kastélszeg”. Karácsonyi János szerint: „Állítólagos későbbi leírások szerint a török palánk hosszúság négyzet alakú volt, négy vízzel telt árok vette körül, s a Körösök összefolyásától egy puska lövésnyi távolságra állott. (Hivatkozott oklevél: Harr. N. 1.) A palánk helye a Békés város mai főterétől északra eső zuggal egészen azonos.”

1584-ben hallunk először Békésen törökökről, 1587-ben török lovasokat említenek az adószedéssel kapcsolatban: „... 995. sevvál 24-én (1587. szept. 26.) ugyanoda (ti. a budai török kincstárnak) beszállított Kurd Diváne és Ali Diváne békési lovasok által 1825 akcse...” (Kristó Gyula: Békés megye a honfoglalástól a törökvilág végéig, 1981.) A királyi végvárok (Eger, Tokaj, Kálló) vitézei az 1580-as években többször is kísérletet tettek a Békés

megyei török palánkvárok (Békés, Szarvas) elfoglalására, lerombolására. Egy 1587-88 évi defterben (itt szerepel a törökök 1584-es jelenléte) ezzel kapcsolatos jutalmazásról hallunk: „... Az elhunyt Hasszánról Behrám Allahra vitetett át Vizlás 2987 akcse, Tardova 200 akcse, Felső-Pócs 800 akcse, Vezekény, tartozik Egerhez, 200 akcse stb., együtt 6000 akcse, kiegészítéssel 12000 akcse. A Kálló, Tokaj és Szádvárból a békési palánkára csapó hitetlenek elé állván 992-ben (1584) jutalmat kap, s azóta a Nógrád vidékén Csábrág, Bozók és Korpona várakból kirontó, lelket rabló hitetlenekkel is harcolván, új adományozásra méltónak találtatott.” (Kristó 1981.)

Az 1590-90-es zsoldlajstrom szerint a békési palánk őrsége 238 katona volt:

„Békésen Zülfikár és Hasszán agák (katonai rang) alatt 73 ulúfedzsi (zsoldos lovas) s Ibrahim aga vezérlete alatt 37 müsztafiz (várvédő janicsár, vagyis gyalogos katona) volt elhelyezve. A müsztafizokhoz voltak beosztva a topcsik (tüzér), kiknek tizedese Hasszán vala és Khurrem müezzín (imádságra hívó). A janicsáraga helyettesét Piri kiájának (parancsnokhelyettes) hívták.

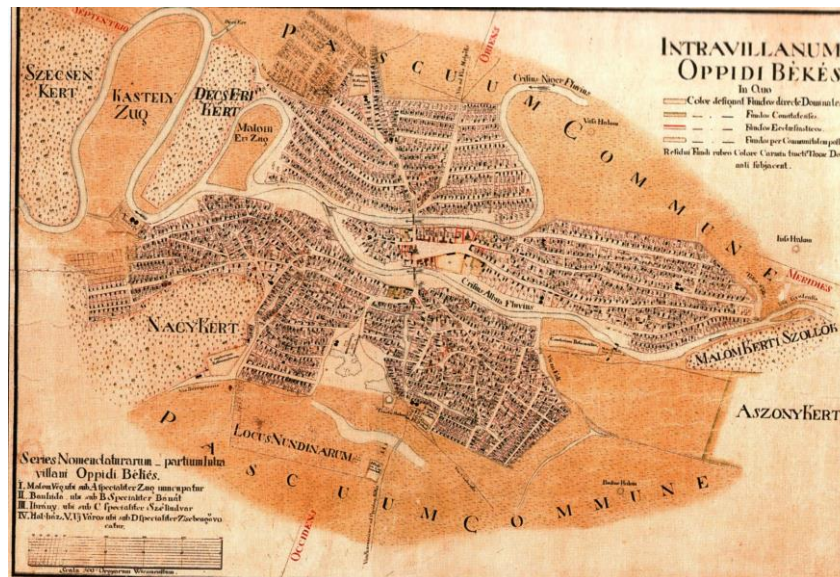
Török lovas katona Szigetvári Csöbör Balázs 1570-ben kiadott török miniatúráiból

Az azábok (önkéntes gyalogos) száma 38-ra rúgott; tiszteik voltak Mohamed aga, Hamza kiája és Ferhád reisz (főnök). A martalócokat (várőrizetre szerződött keresztény zsoldos katona), számra 29-et, Malkocs aga és Juszuf szermáje (4-10 kis egységből álló zsoldos martalóc-csapat parancsnoka) vezérelte. Ekként a békési őrség száma 238-at tett ki.” (Karácsonyi János: Békés vármegye története, 1896.)

(Csupán összehasonlításképpen: a gyulai török őrség létszáma 709 fő, Erdőhegy palánkáié 260 fő, míg a szarvasié 195 katona.) Karácsonyi János arra is felhívja a figyelmet, hogy mind Szarvason, mind Békésen a katonák mintegy kétharmada lovasként szolgált, e palánkok tehát nem védelemre, hanem támadásra készültek. Azt is meg kell azonban említenünk, hogy mivel a török palánkvárak vonala csupán védelmi övezetnek volt tekint-

hető, erre a területre török polgári lakosok családjukkal viszonylag kevesen jöttek letelepedni, városunkban sem volt ez jellemző.

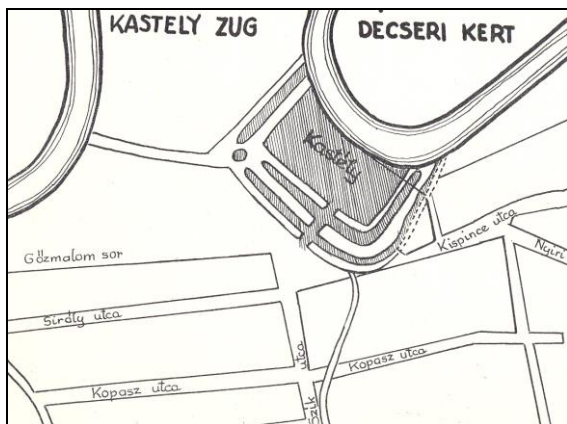
Már több száz éve sokakat érdeklő kérdés a békési vár helye. A forrásokból egyértelműen bizonyítható, hogy az Árpád-korban a vármegye igazgatását ellátó ispánsági vár, később a Maróthyak kastélya, majd a török korban palánkvár állt városunk területén. A korábbi találgatások után 1970-ben Banner János foglalkozott először tudományosan megalapozott adatok alapján ezek helyének azonosításával. A legtöbb segítséget egy 1800 környékén ké-

szült, Intravillanum Oppidi Békés néven ismert térképnek köszönheti. Az adatok összevetése során a következő megállapításra jutott: „... adataim arról győztek meg, hogy mind a három ugyanazon a helyen volt...”, s ez az egyesült Fehér- és Fekete-Körös bal partján, a mai Kastélyzug utca által határolt terület. (Banner János: A békési vár földrajzi helye, 1970.) Később még határozottabban fogalmaz: „A hiteles rajz elemzése vezetett arra a megállapításra, hogy a honfoglalást megelőző időben épült szláv földvár átépítve lett Vata vára. A 'Viharsarok' első központja. A tatárjárás alatt elpusztult vár helyén épült a Maróthy-család kastélya és a török

hóдолtság alatt, ennek a helyén a palánk. Mindez nem a véletlen műve volt, hanem a hely földrajzi energiájában gyökerezett.” (Megjegyezzük, már Karácsonyi János is városunk területét tartotta legalkalmasabbnak a környék közigazgatási központjául.)

Jelen írásunkban azonban csak a **törökkori** erődítménnyel kívánunk foglalkozni.

A már említett térképről Banner a vár alaprajzát is megkísérli megrajzolni. Szembetűnő a szögletesen megtörő csatorna, amelynek nyilvánvalóan kettős rendeltetése lehetett, lezárta a zugban levő félszigetet, másrészt lehetővé tette, hogy a várat hajóval, tutajjal bármelyik irányból hosszabb kerülő nélkül meg lehessen közelíteni. A zugot záró csatorna dél felé ágazó része a déli végén ívesen kanyarodott, majd keletre haladva az élővízhez csatlakozott. Három oldalon tehát ez a mesterséges – azonos szélességű csatorna

övezte a kastélyt, míg a negyedik oldalról maga a már egyesült Körösök vize. A várárok kiásásakor kitermelt – és bizonyára más helyről is ideszállított – földből építették a belső sánct. A második árok a szigetecske után az elsővel párhuzamosan halad, szélességét a Körösig megtartotta. Tehát a kastélynak erre is volt kapcsolata az élő vízzel. Ezt követi – ugyanígy, párhuzamosan – a harmadik egyenlő szélességű árok, amely az északi részen csak a másodikkal van kapcsolatban. Ez a sánc és árokrendszer - a megtelepedésekre is alkalmas széles sánccal – zárja körül a hosszú, négyszög alakú belső részt, a kastély legvédettebb részét. A külső árkon keresztül bizonyára híd vezetett az első sáncre, majd a másik két árkon át a vár belső részébe. Ugyanitt arra is felhívja a figyelmet, hogy véleménye szerint az egykori – ma is álló – **uradalmi gőzmalom a kastély köveiből is épülhetett, tehát az azzal kapcsolatos munkálatok során mindenkor figyelemmel kellene lenni az annak falaiba valószínűen bekerült kövekre.** „Sajnos, ez az egyetlen középkori műemlékünk is csak a befalazott köveit (esetleg éppen gótikus faragott köveit) hagyta ránk, jól elrejtve.”

Banner János útmutatása nyomán a lelőhelyen 1975-ben **Jankovich Dénes** végzett először szondázó ásatást, kutatóárkait a Kastély belsejében, illetve az északi árok közelében

A fonyódi török palánk rekonstrukciója (hasonló lehetett a békési is)

nyitotta. Bár a terület szinte teljesen beépített, a volt urasági gőzmalom udvarának déli, délnyugati végében levő füves részen még halványan kivehető egy DNY-i irányba forduló ároknak csekély nyomai, mely azután az út alatt halad el, majd délebbre, a Körös felé fordulva a kertekben ismét előbukkan és egy mély és széles medret alkot. Jankovich ásatásának eredményeit a következőképpen foglalta össze: „A 3. szel-

vényben feltárt kettős árok és cölöpsor kétségkívül egy palánk maradványa. A kettős cölöpsor közé, döngölt agyagból készült erődítmények a 16-17. századi magyar várépítési technika sajátos jellemzői. ... Az alaprajzból is kitetszik, hogy egy kifejezetten gyenge, talán csak ideiglenes használatra emelt védőfalról beszélhetünk. Bár a palánkfal kora kétségkívül a 16. szá-

zad, nem valószínű, hogy ez védte volna csupán a 238 fős török őrseget. Csak arra gondolhatunk, hogy az ábrázolásban is látható hármás vizesárok közötti száraz részek, melyek valószínűleg sáncok is voltak, további palánkokkal voltak védve. Sajnos, a Maróthy kastélyról nem tudjuk, hogy egyáltalában volt-e erősítve, és ha igen, hogyan. ... Lehetséges, hogy itt állt a forrásokból ismert Szűz Mária kápolna is. A váracska kétségkívül 1566-1595 között élte virágkorát, török főség alatt. Erre utalnak a nagyszámú leletek és a viszonylag vastag kultúrréteg, ekkor készülhetett az a **vízvezeték** is, melynek roncsait a 4. szelvényben találtuk meg. A vár a 17. század 90-es éveiben végleg elpusztult, valószínűleg a keresztény hadak rombolták

Vízvezetékcső darabjai (Kastélyzug)

Középkori téglá töredéke (Kastélyzug)

ma már csak egy árok figyelhető meg, a nyugati oldalon, a Kispince utca két oldalán húzódó mély gödrök azonban még nagyon jól látszanak. Az utca nyugati oldalán fekvő gödrök a legkülső árokhoz tartoznak, a keleti oldalon fekvők pedig a középsőhöz. Feltárta a palánk nyomait a legbelső vizesárkon belül, a terület északi és déli részén. Az északi részen **28 méter** hosszan sikerült követnie a palánk nyomát, melyet a következőképpen rekonstruálhatunk: a vizesárok irányával párhuzamosan két sorban feltárt cölöplyukak alapján a cölöpsorok egymástól való távolsága 180 cm, míg az egyes cölöpöké 30 cm volt. A palánkfal úgy készülhetett, hogy a leverendő cölöpöknek két, egymással párhuzamos, keskeny, de mély árkot ástak, a külső cölöpsornak (mai felszíntől számítva) 180 cm, a belsőnek 150 cm mélységűt. Ezekbe állították bele a 16-18 cm vastag cölöpöket, ezeket sárga agyaggal döngölték körül, majd vesszőfonással kötötték össze. Az így létrejött cölöpfal közét ugyanezzel a sárga színű agyaggal töltötték fel. Gerelyes Ibolya a terület déli részén is megtalálta a palánkot alkotó kettős cölöpsor részletét. Szerkezete hasonló az északi oldalon feltárthoz. A belső vizesárok és a kettős cölöpsor által bezárt területen nyitott kutatóárkok egyikében 5 méter hosszan húzódó K-NY irányú falalapozás nyomai kerültek elő, mellette téglával szabályosan kirakott padlót tárt fel. Ezen a területen egy viszonylag nagyobb méretű téglalapú épület állott, melynek pusztulási ideje a 16. század vége. Mivel a török zsoldlajstrom müezzin nevét is említi, az ásató feltételezte, hogy

le. A szelvényekben mindenütt látható a legfelső, vastag törmelékrétegben a korom és a hamu. Felmenő falaknak semmi nyoma, nyilvánvaló, hogy a szó szoros értelmében a földdel tették egyenlővé.” (Jankovich B. Dénes: Ásatások a békési Kastély területén, 1980.)

1976-1980. között **Gerelyes Ibolya** nyitott új kutatóárkokat. A kutatók egyhangzó véleménye szerint a telekhatárok kijelölésének módja és a belső kis utca, a Kastélyzug utca vonala nem lehet véletlen eredménye, figyelembe kellett hogy vegyék a terület meglévő (az erősítés maradványaiból adódó) domborzati adottságait. Gerelyes Ibolya kutatóárkait ezek szem előtt tartásával nyitotta, 18 helyen kísérelte meg a palánkvárat övező vizesárok rendszer, illetve a belső részek beépítettségének feltárását. Eredményei igazolták az Intravillanum Oppidi Békés térkép rajzolatának helyességét is. Az északi és a déli oldalon

A zalalövői palánk cölöpsorának feltárt nyomai. (Így helyezkedtek el a békési palánk kibontott

az épületet a török katonák dzsámi céljaira is használhatták. Feltételezése szerint a másodlagosan felhasznált téglák nagy mennyisége arra mutat, hogy egy már korábban itt állt középkori épületet használtak fel az építkezésre. Ez minden bizonnyal a Maróthyak kastélya lehetett. Komolyabb épület több nem került elő, viszont többfelé tüzelésnyomok, kisebb tűzhelyek, szemétdödrök nyomai utalhatnak arra, hogy a katonák sátrakban, vagy félig földbe mélyített házakban lakhattak. (Gerelyes Ibolya: Előzetes jelentés a békés-kastélyzugi török kori palánkvár ásatásáról, 1980.)

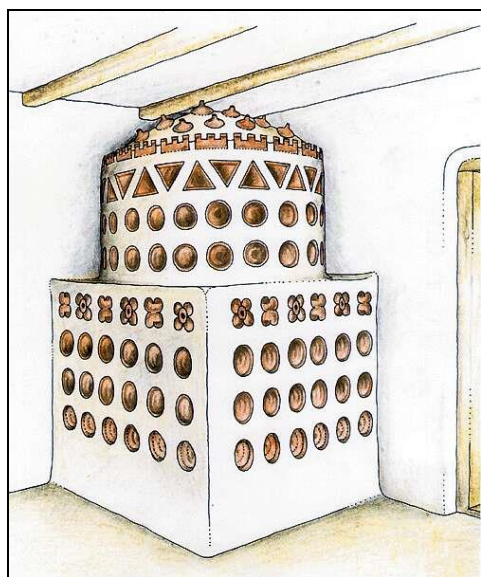
1987. nyarán a Kastélyzug utca 2. számú telken új ház épült, ahol a pince ásásakor

Pohár és tányér alakú kályhaszem a kastélyzugi feltárásból

nagy mennyiségű, az eddig ismert korú lelet, főleg pohár alakú kályhaszem került elő. 1989. nyarán a ház másik pincéje már régészeti ásatás keretében készült el, az ásató **Szatmári Imre** volt. Szinte az egész megkutatott területen sok 15-16. századi lelet, több, kemenchéhez tartozó sütőfelület került elő. A szelvények közepén, nagyjából É-D irányban 3 – 3,5 méter széles téglás felületet bontottak ki, az ásató szerint ez leginkább egy téglatörmelékkal, tégladarabokkal borított útnak tartható.

ahol a pince ásásakor nagy mennyiségű, az eddig ismert korú lelet, főleg pohár alakú kályhaszem került elő. 1989. nyarán a ház másik pincéje már régészeti ásatás keretében készült el, az ásató **Szatmári Imre** volt. Szinte az egész megkutatott területen sok 15-16. századi lelet, több, kemenchéhez tartozó sütőfelület került elő. A szelvények közepén, nagyjából É-D irányban 3 – 3,5 méter széles téglás

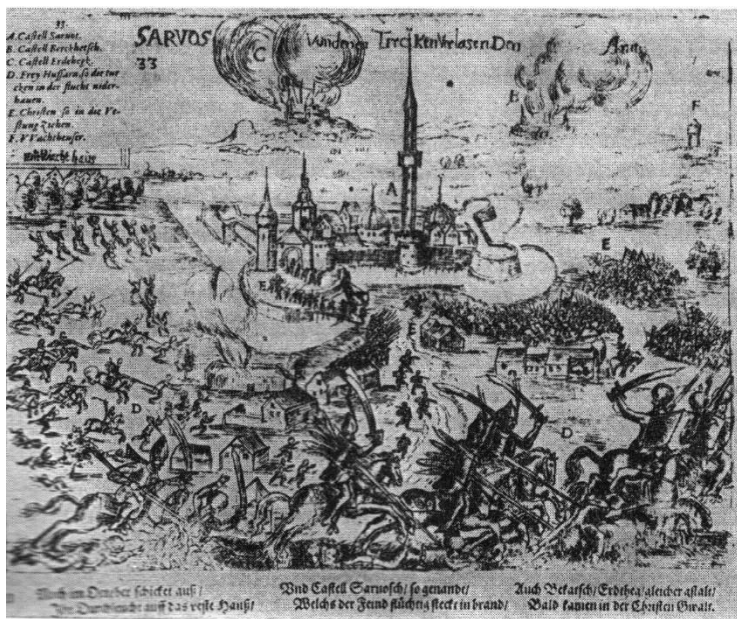
16. századi szemes kályha rekonstrukciója

Jómagam 2002-ben, a szennyvízvezeték-hálózat kiépítésekor végzett régészeti felügyeleti munkák ellátása során mentettem a területen, sajnos – mivel az utcákat már víz-, gáz- és telefonvezetékek hálózzák be – az erősen megbolygatott törökkori pusztulásrétegben csupán szórványokat, kerámiatöredékeket, kályhaszem-töredékeket és vízvezetékcső-darabokat találtunk.

A 15 éves háború során Omar gyulai bég 1595. október 24-én a szarvasi és a békési palánkot felégettette, ágyúit Gyulára vitette. Az alig 1000 fős keresztény csapat így akadálytalanul fosztogathatta a környéket, bár nincs rá adat, minden bizonnyal Békést is. E hadjárattal kapcsolatos az a Szarvasról készült metszet, melynek háttérében a felgyújtott Békést is ábrázolták. Bár az ábrázolás történeti

hitelessége legalábbis kétséges, mégis ez a legkorábbi kép városunkról.

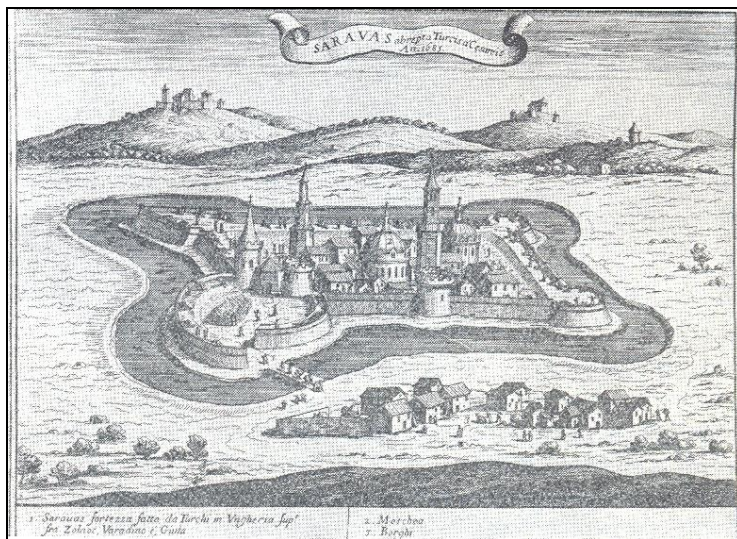
A rajzot leközlő Jankovich B. Dénes összegyűjtötte az azonos előképre visszavezethető valamennyi törökkori ábrázolást, ezek között olyan is van, mely – bár név nélkül – a még álló békési palánkot is mutatja.

Békés 1595. évi felégetése – Wilhelm Peter Zimmermann rajza a szarvasi palánkról, a háttérben jobbról a békési rom füstölög (1604)

Baranyai Decsi János tollából származó feljegyzés szóhasználatára, mely a tartomány fő helyeként említi Békést.

Nem tudhatjuk, hogy a dúlások, fosztogatások során a lakosság milyen mértékben fogyatkozott meg, az viszont valószínű, hogy csak rövid ideig válhatott lakatlanná. A 17. század elején mindenesetre az erdélyi fejedelemség befolyása látszik erősödni, 1609-ben Teleki Mihály és Nádudvary János kapják meg a várost Bethlen Gábor erdélyi fejedelemtől. A következő év szeptemberében azonban előbbi adományát tekintetbe sem véve a város felét Dobozi Veres Mártonnak ajándékozza, sőt később egyik birtokosaként Kassai Márton nevével találkozunk. A Teleki család levéltárában fennmaradt okmányok szerint számos korábbi családnév, a határjárásokban megszólaló tanúk adatai azt bizonyítják, hogy Békés lakosságának zöme a helyén maradt.

Giovanni Giacomo Rossi rajza Szarvasról, a háttérben jobbról a békési palánk (1687)

A keresztény pusztítás mértékéről nincs tudomásunk, de az 1596. tavaszán a temesvári beglerbég segítségére siető tatárok bosszúhadjárata során az egész várost feldúlták: „...A tatárok, hogy rettegett megérkezésükkel mind az erdélyieket, mind a magyarokat megrémítenék, a Körös (Chrysio) és Maros közé zárt vidéket... a béke ürügye alatt hirtelen elpusztították, és a töröknek hódolt lakosokat részint levágván, részint rabláncra vevén, azon egész tartományt fő helyével, Békessel (Bekesio) együtt kegyetlenül feldúlták...” (Krisztó 1981.) Fontos felfigyelnünk a 16. század utolsó éveiből,

A korszak becses emléke az az 1620-ból származó **határleírás**, amelyben Dobozi Veres Márton, illetve Nádudvary János által állított tanúk mondták el, hogy hol húzódik a Békés és Doboz közötti határ (Verebesről, mely korábban önálló falu volt, majd Békéshez csatoltan adóztatták, ezúttal mint Dobozt és Békést elválasztó faluról már említés sem történik). Számunkra leginkább az ebben felsorolt határnevek a fontosak: *Fölczege útja, Berczikebér, Fűszeg, Ovár, Törsökös ér, Sebes-fok, Maró ér, Beltzige útja, Emlöstöly, Patrisán, Kosdér, Buzlikos Maró, Maxár, Molnár Pál kútja, Föld*

Égése sziget, Fekete sziget, Vaskapu sziget, Egerhegy, Komlósderék, Füzes sziget, Szilkötő, Vesző Szigettye, Fiatalos Hegy, Gillai György szállása, Kalmár János szállása, Fantsalfoka, Borlinkás domb, Maró erdő, Tölgyszege útja. (Haan Lajos: Diplomatarium Békessiensis, 1870.) Ebből jó pár a mai napig fennmaradt földrajzi névként: Óvár, Törzsökös, Sebesfok, Maró, Maksár.

Ugyan ezidőből nincs rá adat, a török fennhatósága ekkor is folyamatos, bár egy 1627-ből származó defter szerint a török őrség létszáma 45 főre csökkent (Kristó, 1981.):

„*Ulúfedzsik*

Musztafa aga alatt, Ahmed alemdárral (zászlótartó), 8 odában (legkisebb török katonai egy-

16-17. századi festett edények a kastélyzugi ásatásokból

ség) 40 ember. Az aga napi zsoldja 16, az alemdaré 10, a közlovasoké pedig napi 8 akcse. Létszám 42 ember.

Békési topcsik ugyanezen időben

Zulfikár aga, napi 15 akcsével. Helyettese Gazanfer kiája 11 akcsével. Musztafa Zulfikár szerbölük (tizedes), 9 akcse napi zsolddal. Létszám 3 ember. (Közember nincsen.) Ulúfedzsik Musztafa aga és Ahmed alemdár alatt.

Összesen 45 ember.”

A város viszonylag szabadon élhetett, s a békési polgárok tudatában folyamatosan élt is városuk kiváltságolt helyzete, melyet igyekeztek megőrizni. 1640-ben egy periratban így nyilatkozott az elöljáróság: „...Mi ... kik a mai városunknak oltalmazására erős hittel kötelesek vagyunk, ... bizonyos attestatiót teszünk, hogy eleitől fogva **Szabad Királyi Város** volt, senkinek rajta hatalma nem volt, és mikor a' sok mutatiok országunkba fel támadtanak, az idvezült Báthory Gábor adta volt földet Veres Mártonnak, Nádudvary Jánosnak és Teleky Mihálynak, de ilyen bizonyos conditioval írtuk meg, hogy a' Nemes felül megnevezett urak kötötték erre magukat, hogy ... nem volt semmi instructiok, contractusunk velek, ha nem az egy föld bér, semmi kemény Dominiumokat magunkra nem vettünk, így mindenek ide való jövedele és kimenetele szabados volt, sőt a környül lévő puszta helyek, mind ezből a' mi városunkból építettek, most is pediglen így vagyunk szabados állapotja ...” – írta Békés város tanácsa: Pikó Tamás, Szántó János, Nagy György, Nagy Demeter, Győri István, Cserney Tamás, Szécsény Mihály. 1665-ben gyakorlatilag az összes békési határnevet felsorolják, mint amelyek Teleki Mihály birtokait képezik: *Deter, Csarna, Poad Domb, Telek Helei, Ludad, Fásmelléki, Murvahely és Borosgyán*. Közülük egyedül Telek Helei nem maradt fenn, illetve nem azonosítható. Látható, hogy ekkorra Békés már mintegy „bekebelezte” a környékbeli településeket.

Csiholó vas (Kastélyzug)

Az állandó csatározások hatására azonban a

mezőgazdasági termelőket szinte folyamatos létbizonytalanság fenyegette, erről szól a békési Bökönyi Mátyásnak a távol élő földesúrhoz, Károlyi Lászlóhoz írt panaszlevele (Kristó, 1981.):

„Alázatos szolgálatomat ajánlom nagyságodnak... de immár nem tudjuk mit kelljen cselekednünk, mivel immár mások is akarnak parancsolni s parancsolnak is, az melyet nagyságod eszében vehet nagyságodhoz küldött leveleikből, minemű módon fenyegetnek, valakik vagy ekével kaszával élnek, avagy marhájakat ott az megnevezett földökön kapnak; úgy annyira elidegenedtek az emberek róla, hogy az idein senki csak ott egy barázdát nem szántott, sem oda nem mer menni a fenyegetődés miatt... Nagyságod meg bocsásson, annyira jutottunk az sok tolvajok miatt, hogy az szegénység az hol lakik, itt ott valami keveset szántanak, többire csak kertünk alatt, de különben ki nem mehetnek, hanem fegyveres kézzel őrizik magokat. Íme csak mostan az nagyságod földiről elhajtottanak az ónodi katonák, Fodor Pál nevű, ugyan feles marhákat az berényi földről... Ezeknek utána isten tartsa és éltesse nagyságodat számos esztendőig kívánom. Datum Bekesini, 1667. die 8 Maji. (Kelt Békésen, 1667. május 8-án.)

Nagyságodnak alázatos szolgálója. Bökönyi Mátyás m. pr.”

Cseréplábas töredéke a Kastélyzugból (a mai lábas elődje valóban „lábakon” állt, mint láthat-

ték a lakosokat, a Gyula visszafoglalására 1692-ben tett kísérlet során mindenesetre nem tesznek említést a békési palánkról sem. Lehetséges, hogy a szarvasival egyidőben, 1686-ban pusztult el. A középkori településszerkezet és maga a város azonban bizonyosan ekkor pusztult el végérvényesen.

1695. január 18-án a törökök kivonultak Gyula várából, Békés megye mint felszabadított terület kincstári birtok lett, a budai kamara adminisztrációja alá került. A kinevezett tisztartó, Lindner Ferdinánd Keresztély 1696-ból keltezett jelentése sivar képet ad a Körös vidékéről: végig a folyóparton, üres, pusztaság, lerombolt falvak (a nevek a felismerhetetlenségig eltorzultak) sorakoztak, lakosok nélkül: *„A Fekete-Körös mentén fekszik Pikesch (Békés) 2 mérföldnyire innen, mintegy 200 ház állt, de most minden romos.”* Két évvel később, 1698-ban már arról értesülünk, hogy a Körös mentén az összes település lakatlan, csupán Békésen leltek 10 embert. Hamar elkezdődött azonban a lakosság visszaköltözése, 1700. áprilisában már megyei közgyűlést tartanak Gyulán. Fontos adat az akkori lakottsági viszonyokra, hogy a megyére kivetett 516 Ft országos adóból 220 Ft-ot Békésnek kellett állnia. Felépült (mostani helyén) az első templom, a mai református templom fából készült elődje.

A megyei vezetés önkényeskedése - az áldatlan állapotok ellenére - egyre nagyobb méreteket öltött, emiatt a lakosság nagy része a kibontakozó Rákóczi-féle szabadságharc zászlaja alá menekül. Amikor a fejedelem 1703-as tokaji rendeletével Karcagra küldi a békésieket, immár harmadszor néptelenedik el városunk. Ez szerencsére nem tartott soká, az 1711-es szatmári béke után igen hamar visszatértek a békésiek, ezt bizonyítja Kabai Dániel református lelkész beiktatása 1711. december 28-án. 1715. július 23-án a megye alakuló közgyűlését is Békésen, mint egykori megyeszékhelyen tartották.